

հուժկու մկանունքներն աշխատանքի մէջ են զարգացել, որի ճակատը քրտնած է դարձնողի բոցերից եւ որը միաժամանակ վիշտ է տեսել աշխարհում :

Այս բոլորով հանդերձ թո՛ղ ոչ ոք չ'ենթադրէ, թէ Ազա Նեգրին յոռտես է . ընդհակառակը . եւ զա հասկանալի է , քանի որ ընկերավարականութեան քարոզիչները յոռտեսներ չ'են . չէ՞ որ յոռտեսութեան սահմանում ո՛չ մի պայծառ երազ չի ծաղկում . ներկայ հասարակական պայմանները լաւագոյն դարձնելու հաւան է որ ողբերգութիւն է ընկերավարականութեան քարոզիչներին : Այնպէս որ երբեք զարմանալու չէ որ Ազա Նեգրիի մոայլ ոտանաւորների մէջ դէս ու դէն , փայլփլուն աստղերի պէս , հանդէս են գալիս բանաստեղծութիւններ , որոնց մէջ նա երազում է մարդկութեան երջանիկ ապագան , երբ կը դադարին պատերազմի աղէտները , եւ ըստ որ ազգերը համերայխօրէն կը գործեն աշխատութեան եւ խաղաղութեան արագան զրօշակի տակ . այդ օրը կը հնչէ բանւորների երջանկութեան կոչնակը , թէ՛ « Այստե՛ստե՛ս . ամէն մարդու հայրենիքն է ամբողջ աշխարհը » :

Ես այլ եւս չեմ ուզում շարունակել , որովհետեւ կարծում եմ թէ այսքան տերեւներն իսկ բաւ են արդէն մի պսակ հիւսելու Ազա Նեգրիի ճակտին :

Փառիզ

Մ. ՄԱՏԷՆՃԵԱՆ

Տ Ո Ւ Ն Կ Ե Ր Ո Ւ ՀԱՅԵՐԷՆ անուանները

DE QUELQUES NOMS ARMÉNIENS
DE PLANTES

Par le Dr. Joh. ARTICHA

Նարկիզ , narcisse . — Ուիդիոս (Ovide, Métamorphoses III. 5 et 6) կը պատմէ թէ, Կեփիս գետին (Աթէնքի մօտ) եւ Լիբիոպա յաւերժա-հարսին որդին , Նարկիզ , չքնադազեղ պատանի

մըն էր . ամենքն իրեն զարնուած էին , եւ արհամարհանքով կը մերժէր բոլորին սէրը . Արձազանք

Նարկիզ :—Narcissus poeticus L.

յաւէրժաարար , անոր սէրէն սրտաբեկ ու վըշտահար , հալ ու մաշ եղած՝ ձայնը միայն մնաց , եւ իր կմխքն՝ իրբեւ ժայռ . Օր մը Նարկիզ որսէ դարձին հանգչեցաւ . վճիտ աղբիւրի մը եզրը եւ հոն ջրին կոհակներուն մէջ տնանլով իր աննման երեսը , սիրահարեցաւ իր ստուերին ու այլ եւս չկրցաւ անիկ զատուիլ . անկարող տիրանալու իր սիրոյ առարկային , ինքզինքը ըսպաննեց . մեռած՝ կ'ըսէ առասպելը , կը նայէր միշտ Ստիքսի յաւիտենական ջրերուն մէջ , Դիք գիւնը փոխեցին ծաղկին՝ որու պատկերը , կ'ըսէ Ուիդիոս , զարնան կր ցոլանայ ջուփին մէջ եւ յետոյ կը թառամի ու կը մեռնի :

Հիւրմիւզան իր Վրոյրի Բուրասանաց մէջ կ'երգէ այս բանաստեղծական Նարգիսը .

Ամբրտովլաթ եւս կը նկարագրէ Նարձիսը « մէջը դեղին , դուրսն սպիտակ » . այս բոլոր նկարագրութիւնները կը պատշաճին Լիննէի narcissus poeticus L.ին (նարկիզ պուճանբու) որ միարթեակ տունկ է անարխիլաներու (չգիտամ(1)) տունկէն վեց սպիտակ թերթերով որոնց

(1) Գրոցողներ amaryllis ճանչցան մեր երկրի չիզամը եւ ոչ թէ , ինչպէս կը կարծէ Տ. Նորայր Բիզանդացի , hemerocallis , ղեղին օռւեամ (վանեցուց զամպիս բաժնը արգեթ) : Ձգրտանն (amaryllis) ունի սոխարմատ (bulbe) , hemerocallis ունի ուռած ստորերկրայ ցօղուններ (rhizomes tubéreux) :

կեղերնը կը դանուխ աչք խատուտիկ , զեղին , կարմիր կէտերով պիտակուած , որու համար կայ պարսկերէն ասացուած ներկիկ չեշնան (նարկի-զանման աչք(1)) : Վանեցիք նարկիզը կը կոչեն քարդի սապան (առաւօտեան վարդ) :

Իսկ ինչ որ շատ տեղեր հայ ժողովրդին մէջ նարկիկ կը կոչուի , ֆր. souci, լատ. calendula անուանով բարդ (composée) ծաղիկն է դեղին, մէջտեղը՝ խողովակաձեւ (tubuliflore) որձ, եւ շուրջանակի լեզուակաձեւ (liguliflore) էդ եւ պտղաբեր ծաղիկներով :

Տերունները փոխադրի են եւ երկայնաձեւ , ծաղկի հոյլերն (capitule) առանձին ծաղկաբեր ծղօտին ծայրը , պատասն է կիսազնդաձեւ . բուլղորտիքի պտուղները խիստ կոր են . անախորժ է հոսը :

Ժամանակով տերունները կը գործածուէին իբրեւ դեղ կոծիծի եւ նաւորի , ծաղիկներուն խաշածը (décoction) կը նկատուէր իբրեւ դեղ խոյլի (scrofule, սքրօմա), դաւուկի (ictère, սա-բըլըգ) եւ մանաւանդ իբրեւ քրոնիցուցիչ եւ դաշտանաբեր : Իսկ այժմ կը ծառայէ քրքումը խարդախելու , ինչպէս կանճրակը , ու կարագը ներկելու :

Հ. Գալուսի souci ծաղիկը կը կոչէ ցինգ , ինչ որ սխալ է . ցինգ բառը յիշուած է հետեւեալ տեղերը մեր նախնեաց գործերուն մէջ . Ս. Գրոց արտաքոյ կանոնի Իմաստութիւն Սիրա-քայ (Խ. 16.) գրքին մէջ . « Ծինգ առ ամենայն ջրով չեզեր գետոյ՝ յառաջ քան զամենայն խոտ խեցից » . Մխիթար Գօշի ԼԳ. առակին մէջ (Վենետիկ 1354), ուր կը յայտնուի թէ ցինկը « ծիւրեալ է դեղնութեամբ » ու գերանդիներու սուրը կը սրուի իրեն եւ գնդածաղիկներուն , կործանի , խողորմին , կապոյտ առուոյտին , սէղին եւ ասոնց նմաններուն համար :

Սալաձորցին ալ կ'երգէ . « Տինկն դեղին ծաղկի , ցնծայ փայլէ մէջ ջրերուն » :

Ինձ կը թուի որ populage, լատ. calthia palustris L. ըստած տունկն է ցինգը որ կը բազուի դեղին պայծառ գաբնան , ապրիլ , մայիս ամիսներուն ջրերու եզրերը . դառն է եւ վնասակար մարգերուն . իր լայն տերեւներն են

փայլուն , սրտաձեւ . ցողունին վրայ եղած տե-րեւները փոքր են ու անկոթ , ցողունին կցուած :

Caltha palustris L.—Ցինգ ?

Populage, *caltha palustris* L. տունկը քամկորէն կը կոչուի souci d'eau եւ անշուշտ այս բանն է որ թելադրած է Հ. Գալուսիին souci(1), ցինգ կոչել .

Calendula, վաղենիկ (ըստ Տ. Նորայր Բիւզանդացիի) . — 1. ծաղիկներու հոյլ . 2. պտուղ :

(1) Արաբերէն նաբիս փոխաբերաբար կը նշանակէ աչք :

(1) Տ. Նորայր Բիւզանդացի souci վաղենիկ կ'անուանէ :

Ծառիկն, Ծառոր. — Այս բառն առնուած է անշուշտ արաբերէն զա'րաւէն(1) (Dict. franç.-arabe, F. Gassel; — arabe-franç. Kazimirski) եւ կը նշանակէ sarriette կոչուած չրթնաւոր տունկը. լատիններէն կը կոչուի *satureia*(2).

Ծառիկն, զա'րաւ, շաքո, *satureia* նոյն ծագումն ունին եւ կը նշանակեն միեւնոյն տունկը. յունարէն կը կոչուի *թիմբրա* (*thymbra*)(3) ասկէ առնուած է անշուշտ հայերէն զաւլ. փուռ բառը որ կը նշանակէ ծաթրին :

Ծառիկն.—*Satureia hortensis* L. 1. 2. ճաղիկը :

Մեր բառարանները, Քաջոսի, Լուսինեան, Ալիշանի Հայրուսակը կը նշանակեն ծաթրին = *thym*, *serpolet* (թիւմ, ուրց), որ արդարեւ շատ մօտ է *sarriette*ին :

Յետ քննութեան այն եզրակացութեան հասած էի որ մեր ծաթրինն է արաբական զա'րաւը եւ լատին *satureia*ն. ապահով ըլլալու համար ուղղարկեցի *sarriette* եւ նմանօրինակ չրթնաւոր տունկեր վանեցի, Սերաստացի եւ

(1) Երբայցեղեն զաբար կամ սաբար (կը կոչուին բազմաթիւ չրթնաւոր անուշահոտ տունկեր եւ արաբերէնն ալ ունի նոյնպէս սաբար. սաբար, = espèce d'origan ou de thym. ասորերէն *esapro* = ծաթրին, *sarriette*.

(2) Կը յիշեն լատին հեղինակներ, ի մասնաւորի Ովիտիոս Նազը, Քրիստոսէ զար մը առաջ (Ar. aratoria, 3. 415.) Martial. (3. 75). Պլինիոս բնագատուծ :

(3) Պետրոն (Petronius arbiter sat. 135.) Վերգիլիոս, Մեակալանի (Virg. Georg. IV. 39.) կը յիշեն ծաթրինը յունական *thymbra* անունով. կը փափաղէի զիսեւալ թէ ինչպէս Թարգմանած են Միսթարանը Վերգիլիոսի մէջ :

Առաքաղարցի տեղեակ անձերու որոնք բոլորն ալ իբրեւ մեր երկրի ծաթրինը ցոյց տուին *sarriette* լատ. *satureia hortensis* L.

Թիւմ.—*Thymus vulgaris* L. 1. ճաղիկը :

Ամբրտովաթ կը գրէ (Հայրուսակ. Թ. 1172) « Ծաթրինը երկու ազգ է. մէկը վայրի(1) եւ մէկը ածուոց(2) . . . լաւն այն է որ տերեւն ի զուգայի(3) տերեւ նմանի » :

Ծաթրինը չրթնաւոր տունկ է եւ ունի չրթնաւորներու նկարագիրներն. տերեւները ընդդիմադիր, նեղ եւ երկայն են. ճիւղերն ընդդիմադիր, այսինքն՝ ցողունին երկու կողմէն ծնունդ կ'առնեն միեւնոյն կլ'ալին վրայ :

Մաղիկները մանր, բաց վարդագոյն են, պսակը երկու մասի, շրթուճի բաժնուած է. չորս առէջ կայ պսակին խորը, Շատ անուշահոտ տունկ է ինչպէս առհասարակ չրթնաւոր տունկերը, թիւմ, հեհան, թուրինչխոտ, մարգանթ, զոպայ : Այս տունկերու անուշ բոյրը յառաջ կուգայ տերեւներուն եւ բաժակին վրայ գտնուող գեղձային մազկու մէջ որ կ'արտադրեն քափուր, ռետնային-խէժ եւ ցնդողական իսկուծիւն մը (*essence volatile*). այս ցնդողական իւղը կազմուած է ջրածինէ եւ քիմիական ճուշակեղ կը մնանին քիմիական զոր տերեւներու կանաչ նիւթը (*chlorophylle*) կը զատէ բնած-

(1) *Satureia montana* L. (2) *Satureia hortensis* L. (*sarriette*). (3) որ է զոպայ *hyssop* լատ. *hyssopus*.

խական թթուէն(1) (acide carbonique), արեւուն լոյսին ազդեցութեամբ . արդ շրթնաւոր տունկերն , ինչպէս ծախրինը , այդ բնածուխին մէկ մասը կը գործածեն ջրածնի բնածխակը (carbure d'hydrogène), իրենց անուշահոտ իւղը, պատրաստելու . առանց լոյսի, արեւու չեն կըրնար կատարել այս գործողութիւնը , այդ պատճառաւ է որ առհասարակ անուշահոտ տունկերը մանաւանդ շրթնաւորները , լիններու վրայ կը տարածուին արեւոյէմ տեղերը եւ յանկարծական ցուրտերէն պատուարուելու . համար , կը փոքրանան , կը ճապաղին , կը կծկուին , կը պտտկին գոգոցն չոր հողին երեսը , մերթ սուրացող քամիներէն արշաւանքէն ճողպարելու համար . կհանքի պալքարն է , իւրաքանչիւրը կը պաշտպանէ իր անձն ինչպէս կարող է :

Կաթնուկ . — Կաթնուկ կը կոչուի Ատաբաղարացոյ լեզուով euphorbe(2) անունով տունկը որու մէկ տեսակն է euphorbia orientalis L. Թուրքերէն սիւրբիւյեմ . հայ հեղինակներ կաթնուկ անունով պատուական կերպով նկարագրած են այս տունկը որու ամենէն զոյգն վէճքը կուտայ կաթնանման հիւթ դառն , մածուցիկ զոր կը գործածեն իւրեւ զարման կոծիծի (ver-

rué) . նոյն ընտանիքէն են նոյիկ իւղի (ricin) տունկը եւ տոսախը :

Սալաձորեցին կ'իւրզէ . « Կաթնուկի ծաղիկն է դեղին , գոյնն է գլուխ դեղիններուն » : Սըր-

Կաթնուկ , Ափարփի — Euphorbia orientalis L.

1. ծաղիկը . 1' սերմնափակ . 1'' աւելներ :

(1) Առհասարակ կ'ըսուի որ տունկերը , կենդանիներու հակառակ , բնածխական թու կը շնչեն եւ թուածին դուրս կուտան , բացարձակ սխալ է այդ . « բոլոր ապրող էակները , կենդանի կամ բոյս , կ'առնեն թուածին շնչառութեամբ եւ կուտան բնածխական թու » . իսկ տունկերը կը անանին բնածուխով (carbone). իրենց անդեան հափստոր բնածուխը կը գտնեն օդին մէջ . այս անդառնական պայտերը կը կատարուի տերիին կանաչ նիւթով եւ այդ պատճառով ալ կը կոչուի կանաչամիւրային պատեմ (fonction chlorophyllienne) որ միայն կարելի է լոյսին ազդեցութեամբ :

Լոյս ցերեկով բոյսը թէ կը շնչէ եւ թէ կը անանի . որով՝ շնչառութեամբ դուրս առած բնածխական թուն կանաչ նիւթին կողմէ վար կը դուրս եւ վերջնական արդիւնքն այն կը լինի որ տունկը թուածին միայն կ'արձակէ :

Իսկ դիշերը , քանի որ անդատութեան պաշտօնը կը զարբի մթնոքան մէջ , տունկը կը շնչէ միայն , պոյնքն , թուածին կ'առնէ եւ բնածխական թուն կ'արտաշնչէ . ասոր համար է որ վնասակար է տունկեր պահել պտուկիւ տեսնակի մէջ :

(2) Euphorbe յատուկ անուն է , որմէ ճայերէն ասփարփի : Euphorbia Մարիտանեացոյ Յուրպ Սաղաւորին բոժիճն էր : Արարեմը օժի խաթմածին դեղ կ'ընէին այս տունկը . արարեթն ժնծծիւն :

ուանձտեանց Մանանային մէջ կը գրէ . « Կաթնուկ որ եւ իշու կաթնուկ . խոտ որոյ կաթն սաստիկ դառն է . գործածեն իւրեւ դեղ » : — « Կանչողին իշկաթնուկն է » կ'ընէ Առաքել վարդապետ (Հայրուստակ խիւ 868) ,

Կանչող , կաղանչան = euphorbe , « Շիպրիմն , որ է կաղանչանա , որ է թ . Սիւթիւկէն , խոտ մնէ , նոսր կեղեւ ունի եւ կաթն ունի » Ամիր-տովլաթ :

Ուրեմն Կաթնուկ , իշկաթնուկ , ասփարփի , կանչող , կաղանչան միեւնոյն euphorbe , tithymale տունկն են կամ անոր զանազան տեսակները :

Ափարփիներու տեսակներուն թիւը 400ը կ'աճանդի , տարածուած են բարեխառն կլիմաներէն մինչեւ այրեցեալ գօտին . հրաշալի օրինակ մըն են միջավայրին յարմարութեան , մինչդեռ հիւսիսային բարեխառն երկրներու մէջ ունին լայն տերեւներ , հասարակածային տաք անոյրդի հողին վրայ ազամաթուգներու (cactus) նման կ'ըլլան անտերեւ , չկորսնցնելու համար ջուր

արտաշնչութեամբ . իրենց մէջ գտնուած ուտանային մածուցիկ կաթիլ պաշար կ'ըլլայ գծուարին օրերու համար :

Սուեղ . — *Falcaire*, լատ. *falcaria* Rivini.

— առաջին բանջարեղէններէն մին է Վանեցւոց-ցողունը ինչպէս նաեւ տերեւներն իրբեւ աղցան կ'ուտեն մարտ, ապրիլ ամիսներուն կրը դեռ թարմ է, չէ « տախացած » : Սուեղը կը տապակեն եւ կ'ուտեն ոմանք :

Գոռայ այդ տունկը այս տեղի բուսաբանական պարտիզին մէջ եւ Վանեցիներ եւս, որոնց ուղարկած էի, ճանչցան զայն :

Երնջնակի նման եւ անոր դրացի հովանոցակալ տունկ է ապիսակ ծաղիկներով . կը ծաղկի յուլիս, օգոստոս ամիսներուն կրային դաշտերու մէջ, կ'ունենայ մինչեւ կէս մեթր բարձրութիւն . տերեւները ընտրոյ են, նեղ ու երկայն, երկը հասուածներ ունին սղոցի նման մանր ու կանոնաւոր առամեներով, թաղանթային եզրերով, տերեւներու եզրը յաճախ գերան-գիծի նման կոր է (*falcaire*, լատ. *falx* բառէն որ կը նշանակէ գերանցի) :

Սուեղ.—*Falcaria* Rivini.

Հ. Բաջունի իր բառագրքին մէջ կը գնէ . Սուեղ, *chénopode*, *botrys*, *ansérine* որոնք զանազան տունկեր են, եւ սեղդին համար գրած է անուշաշ Զ. Բաջունի որովհետեւ սուեղին, Թուրքերէն զազ այսպէր (սագի ոսք) կ'ըսեն եղբւր .

chénopode լատիներէն նոյն նշանակութիւն ունի եւ ռամկորէն ալ *patte d'oie* կը կոչուի :

Նոյն սխալ նկատողութեամբ է որ բառագիրք եղեպեղու, որ է *plantain*, կը թարգմանեն *buglosse*, որովհետեւ *buglosse* յունարէն եզի լեզու կը նշանակէ . ժողովուրդները միշտ մեկնոյն կերպով չին տեսներ ու մեկնէր միեւնոյն իրերը :

Ահա առաջին մասն այն աշխատութեանս զոր սկսած եմ . օտար երկրի մէջ պայմանները շատ աննպաստ են այսպիսի գործի մը համար, երբ մարդ իր քով պէտք եղածին չափ հայկական աղբիւրներ չունի ու չգտնուիր հողին վրայ՝ ժողովրդիան բերնէն լսելու եւ նշանակելու համար : Մի քանի բուսական անունները քննուելու պէտք ունին . մեր հեղինակներու ամենամեծ սխալն է հին գրողներու զիմիւ բառերու նշանակութիւնը գտնելու համար . վստահ զի այդ հին գրողներն ալ, Ամիրտովլաթ, Ըլլայ նոյն իսկ Իպն-Պէյթար, շատ բան լսելով գիտեն, իրենք ալ ուրիշէ ընդօրինակած են յաճախ առանց կարենալ ստուգելու . Զանազան տեղեր միեւնոյն անունով կը կոչուին այլազան տունկեր ու տարբեր անուններով միեւնոյն տունկը :

Ժողովրդին գործածած բառերը հաւաքելէ, հէգելէ, դասակարգելէ յետոյ կարելի է հին հեղինակներուն դիմել, ստուգել, նոյն իսկ ձեռագիրներու սխալներն ուղղել :

Ընթերցողներէս կը խնդրեմ որ մեր երկրի բոյսերու, տունիկերու մասին ինչ տեղեկութիւն որ ունին բուսաբանական, բժշկական, ու նոյն իսկ անոնց մասին եղած սովորութիւնները, աւանդութիւնները, երգերը, ամենէն դոյզմ ծանօթութիւնները, հաճին ինձ հաղորդել :

Նանսի

ՏՐ. Յ. ԱՐԹՆԵՆԱՆ

Ծանօթ . — Անմիտ Թիւ 6—7, էջ 127 սխալ Բ. փակագծէն յետոյ մոռցած է զի յարմարին պակկեթը ինի . Թուրքեր *Carduus Orientalis* կը կոչէ *Cartiameg* :